NICO RIEMERSMA

Beeldmeditatie
‘De twaalfjarige Jezus in de tempel’ (Lucas 2,40-52)

1e Zondag na Epifanie, 13 januari 2019 in de Bosbeskapel

I. Inleiding op Lucas 2,40-52

Meestal wordt Lucas 2,41-51 samen met vers 52 aangeduid als de perikoop van ‘de twaalfjarige Jezus in de tempel’. Dat kunt u terugzien in de NBG’-51 vertaling en in de NBV. Mijns inziens is dat niet terecht. Het vers dat direct aan ons verhaal voorgaat, vers 40 waarin het gaat over de groei van het kind, hoort erbij. Die twee verzen, de één helemaal aan het begin: v. 40 en het vers helemaal aan het slot: v. 52, omramen namelijk het verhaal/de scène van de twaalfjarige Jezus in de tempel. Je ziet Jezus groeien: eerst is er sprake van een *kindje* (v. 40), dan van een *kind* (v. 43) en tenslotte van *Jezus* zonder het woord ‘kind’ (zie v. 43) in vers 52. Maar de drie delen vormen ook op een andere manier één geheel, en wel waar het gaat om zijn opmerkelijke wijsheid en begrip waar het om zo’n jong iemand gaat (vv. 40.47.52), terwijl van onbegrip sprake is van de kant van de ouders.

Dit verhaal vormt het slot, het laatste verhaal, van de ouverture van het Lucasevangelie. Lucas begint en eindigt de eerste twee hoofdstukken (1,5-2,52) in de tempel. Het verhaal bestaat uit twee delen: vv. 41-45 en vv. 46-51. In het eerste deel gaat het vooral om het *zoeken* van Jezus door de ouders; hij was in Jeruzalem achtergebleven zonder dat ze dat wisten, in het tweede deel horen we dat de ouders het kind *vinden*, waarna er een discussie tussen de ouders en het kind ontstaat. Die discussie, dat gesprek waarin het komt tot een uitleg van de situatie van beiden: de reactie van Maria op wat Jezus gedaan heeft, en daarna de verbaasde reactie van Jezus op Maria’s woorden, houd ik voor het hoogtepunt en de kern van het verhaal. Het is de eerste keer in het Lucasevangelie dat we Jezus horen spreken. Die woorden die hij spreekt, zijn bepaald raadselachtig te noemen: ‘Wist u niet dat ik moet zijn onder die van mijn vader?’ Met deze woorden formuleert Hij zijn levensoriëntatie. Heel het Lucasevangelie door vinden we deze verwijzing naar zijn Vader als een rode draad terug. Zijn laatste woord op het kruis zal zijn: ‘Vader, in uw handen beveel Ik mijn geest.’ Zijn hele leven staat gespannen tussen dat eerste woord in de tempel en dat laatste woord op het kruis. Zijn hele leven was trouw, verbondenheid en gehoorzaamheid aan zijn Vader.

II. Evangelielezing: Lucas 2,40-52

40 a Het kindje groeide en werd krachtig, vervuld met *wijsheid*.
b En de genade van God rustte op hem.

41 a En zijn ouders gingen jaarlijks naar Jeruzalem voor het feest van het Pascha.
42 a En toen hij twaalf jaar geworden was,
b toen zij opgingen naar de gewoonte van het feest

43 a en de dagen voleindigd waren,
b bleef het kind Jezus bij hun terugkeer in Jeruzalem achter,
c En zijn ouders hadden er geen kennis van.
44 a Omdat zij meenden dat hij in de karavaan was,
b gingen zij één dagreis ver
c en zochten overal naar hem onder de familieleden en bekenden.
45 a En omdat zij (hem) niet vonden,
b keerden zij terug naar Jeruzalem overal naar hem zoekend.

46 a En het gebeurde na drie dagen
b dat zij hem vonden in de tempel,
c zittend te midden van de leraren
d en naar hen luisterend en hen bevragend.
47 a Allen die naar hem luisterden, stonden versteld over zijn *begrip* en antwoorden.
48 a En toen zij hem zagen,
b waren zij geheel van slag.
c En tegen hem zei zijn moeder:
d ‘Kind, waarom heb je ons alzo gedaan?
e Zie, je vader en ik, met smart zochten wij je.’
49 a En hij zei tegen hen:
b ‘Waarom is het dat u mij zocht?
c Wist u niet dat ik onder die van mijn vader moet zijn!’
50 a En zij *begrepen* het woord *niet* dat hij tot hen sprak.
51 a En hij daalde met hen af
b En hij kwam te Nazaret.
c En hij was hun ondergeschikt.
d En zijn moeder bewaarde al de woorden in haar hart.

52 a En Jezus bleef toenemen in de *wijsheid* en lengte en genade bij God en mensen.

III. Inleiding in de schilderkunst van ‘de twaalfjarige Jezus in de tempel’

De scène zelf, Lucas 2,41-51, is veelvuldig in de kunst verbeeld, het mag duidelijk zijn dat het een populair thema is geweest. Tal van grote schilders hebben deze scène verbeeld: Giotto (**dia**), Leonardo da Vinci, Albrecht Dürer en Rembrandt van Rijn.
De aandacht van de schilders ligt bijna altijd op het begin van het tweede deel van het verhaal (vv. 46-47): Jezus in gesprek met de schriftgeleerden, dat in het verhaal zelf verteld wordt vanuit het perspectief van de ouders. Hoort u maar: ‘En het gebeurde na drie dagen dat *zij* hem vonden zittend temidden van de leraren, en naar hen luisterend en hen bevragend.’ Op die manier, met dat perspectief, wordt de scène diverse malen verbeeld. Een fraai voorbeeld daarvan is het schilderij van Fra Angelico, uit 1452 (**dia**), maar nog veel vaker ontbreekt dat perspectief van de ouders en zie je alleen een jonge Jezus en oude, bebaarde schriftgeleerden met elkaar in discussie, en Maria en Jozef ontbreken op het tafereel. Je ziet dat bij Leonardo da Vinci, als ook bij Albrecht Dürer. En dat mag opvallend heten, omdat zij, de ouders, toch eigenlijk de centrale

figuren zijn in het hele verhaal, uitlopend op die bijzondere woordenwisseling tussen Maria en Jezus. Dat de aandacht vooral op dat gesprek tussen Jezus en de schriftgeleerden valt, veel meer dan op het gesprek tussen Maria en Jezus, heeft te maken met het theologisch dispuut en het gesprek over de Schrift, ook tussen joodse en christelijke theologen, die in de 16e en 17e eeuw veelvuldig voorkwamen. In het schilderij van Frans Francken (1581-1642) zijn zelfs Luther en Calvijn onder de schriftgeleerden te herkennen!

De afbeelding die als de oudste wordt gezien, is een reliëf van ivoor, uit de 5e eeuw uit Milaan (**dia**) De afbeelding maakt deel uit van een groter geheel, waarop diverse scènes uit het leven van Jezus staan afgebeeld. We zien Jezus gezeten op een cathedra, een leerstoel, boven iedereen uitstekend, en helemaal rechts zit iemand, een schriftgeleerde, op een krukje.

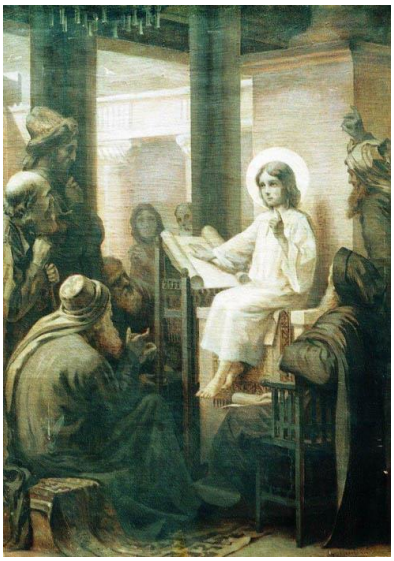

Dat beeld van Jezus die hoog boven iedereen uittorent, gezeten op een cathedra, zullen we heel lang blijven zien. Twee voorbeelden: Ludovico Mazzolino (1524) en Konstantin Makovsky (1879)(**dia**). Wat betreft de laatste afbeelding – tevens de *jongste* die ik althans gevonden heb – die van Makovsky, lijkt het me uitermate waarschijnlijk dat hij de oudste afbeelding gezien/gekend heeft, want hij doet exact hetzelfde als op die oudste afbeelding. Hij plaatst Jezus hoog op een cathedra en zet één van de schriftgeleerden op een krukje tegenover hem! Het *bijbelverhaal* kent een omraming, maar dat zou je van de schilderkunst tot op heden ook kunnen zeggen: de jongste afbeelding en de oudste afbeelding omramen samen (op dat moment) de schilderkunst van dit bijbelverhaal!

Wij kennen het verhaal als 'De twaalfjarige Jezus in de tempel'. In de kunst staan verbeeldingen van dit verhaal bekend als 'Christus onder de geleerden/leraren', in het Engels: 'Christ/Jesus among the Doctors' of als 'The Finding [of Christ/Jesus] in the Temple', het hangt er vanaf welk element/welk moment van het verhaal naar voren wordt gebracht. Van vier momenten van het verhaal heb ik afbeeldingen gevonden:

1a. Jezus als leraar in de tempel (2,46b-47)
b. Jezus in dispuut met de schriftgeleerden
2. Jezus gevonden door de ouders, temidden van de leraren (2,46-50)
3. Jezus in gesprek met zijn ouders (2,48-49)
4. De terugkeer van Jezus met zijn ouders (2,51)

(I) De meeste keren is dat het beeld van Jezus die in de tempel leert (*het leertype*) dan wel Jezus die in discussie is met de schriftgeleerden (*het discussietype*). In beide gevallen is dikwijls te zien dat het initiatief bij hem ligt. In het bijbelverhaal ligt dat subtieler. Daarin is sprake van Jezus die naar hen luistert en hen bevraagt, en schriftgeleerden die naar hem luisteren. Meer dan een dispuut is er in het verhaal zelf sprake van over en weer naar elkaar luisteren (zie v. 46 en v. 47).

(II) Diverse keren staan op deze afbeeldingen ook Jozef en Maria, ze staan dan op de tekening/prent of schilderij meestal links (**dia**); in de latere kunst zie je ze vooral rechts. Deze afbeelding met Jozef en Maria lijkt mij het meest recht te doen aan het verhaal, omdat daarin namelijk het perspectief naar voren komt, waarvan in het verhaal zelf sprake is. Zij, de ouders, zien hem namelijk in gesprek met de schrift-geleerden. Soms zie je op het schilderij iets van boosheid van de ouders, soms ook van verbazing hem daar zo aan te treffen.

(III) Een enkele keer draait het uitsluitend om Jozef en Maria in relatie tot Jezus. Op het paneel van Simeone Martini (uit 1342)(**dia**) zie je aan de handen en aan de gebaren, zowel van Maria als Jozef dat ze om uitleg vragen van Jezus' gedrag, Jezus zelf, met rossig haar en zijn armen over elkaar kijkt wazig, alsof hij zeggen wil: 'Waar hebben jullie het over?'

Een heel ander beeld komt uit de Heilsspiegel (= *Speculum Humanae Salvationis*)(1309-1324). Het is de enige afbeelding die ik gevonden heb, waar het gesprek tussen Jezus en zijn moeder centraal staat, tot in de woorden toe; ze staan – maar dan wel in het Latijn – op de twee banderollen (**dia**). Uit Maria's mond klinken de woorden: 'Kind, waarom heb je alzo gedaan?' en uit Jezus' mond klinkt: 'Waarom is het dat u mij zocht?'

En dan moet u weten dat in de late middeleeuwen het thema van de twaalfjarige Jezus in de tempel deel uitmaakt van de traditionele cyclus waarin het leven van Maria in beeld wordt gebracht. Het eerste deel van de scène (vv. 41-45) kan als 'het verlies van de twaalfjarige Jezus' deel uitmaken van de serie van de zeven *smarten* van Maria, het tweede deel van de scène (vv. 46-51) maakt als 'het vinden van de twaalfjarige Jezus' dan deel uit van de serie van de zeven *vreugden* van Maria. Er wordt op die manier ook recht gedaan aan het thema dat beide scènes bijeenhoudt: het thema van het zoeken (1e scène) en het vinden (2e scène).

(IV) De voorstellingen zijn eigenlijk altijd gesitueerd in de tempel, maar er is één uitzondering. Die komt bij Rembrandt vandaan. En

dat is een ets van zijn hand uit het jaar 1654, waarop je Jozef en Maria terug ziet gaan van Jeruzalem naar Nazaret (**dia**). Het is verbeelding van vers 51: 'en hij daalde met hen af'. Ziet u hoe Jozef de kleine Jezus stevig bij de hand vasthoudt en hoe Jezus zijn hand liefdevol op die van Maria legt, alsof hij zeggen wil: 'U hoeft zich niet meer bezorgd te maken.'

IV. Beeldmeditatie rond een aantal etsen van Rembrandt

Iemand die veelvuldig met deze scène van de twaalfjarige Jezus in de tempel bezig is geweest, is Rembrandt. Opvallend genoeg heeft hij, voor zover ik heb kunnen nagaan, de scène nooit geschilderd, het zijn steeds ofwel etsen of tekeningen. De eerste is een hele kleine ets, van 8,9 bij 6,7 cm, uit 1630 (**dia**), een ets die hij nadien nog weer ietsjes veranderd heeft (**dia)**. Waar eerst één iemand aan tafel zat te lezen, heeft hij er twee aan toegevoegd die achter de tafel met elkaar in gesprek/debat zijn.
De andere vier etsen komen allemaal uit de vijftiger jaren: tussen 1652-1654. En dan zijn er ook nog twee waarvan men zegt dat ze niet van Rembrandt zelf zijn, maar wel uit de Rembrandt-school komen.
Het centrale moment van al de etsen is steeds: Jezus in gesprek met de schriftgeleerden.

(1) Op één ets, de eerste uit 1630 kan je, als je met een loep kijkt, Jozef en Maria zien: helemaal rechts, achter de rug van de meest rechtse schriftgeleerde. Het is de enige keer dat zij op een ets voorkomen waarop Rembrandt dit verhaal verbeeldt. Ze komen door de poort net de tempel binnen. Wat Rembrandt heeft gedaan, is het moment tekenen precies tussen het eerste en het tweede deel van het verhaal in, dus tussen vers 45 en vers 46, het moment tussen het zoeken en het vinden.
Het licht, dat fel en vol is, komt links van bovenaf, en valt recht op de kleine jongen die samen met de schriftgeleerden op iets van een verhoging staan. Zo zorgt Rembrandt ervoor dat Jezus ondanks zijn kleine, nauwelijks waarneembare gestalte, toch de centrale figuur is. Hij staat in een lichtkring. Aan zijn gebaren valt af te lezen dat hij spreekt, en dat de mensen daaromheen naar hem luisteren. Grote, forse figuren zijn die om hem heen zitten. Liever nog dan *fors* zou ik het woord *voldaan* willen gebruiken. Ze dragen een baard en een grote tulband. Eerbiedwaardige figuren zijn het. Twee zitten enigszins met hun hoofd naar beneden, zo een luisterende indruk makend. Intrigerend is de man die recht tegenover hem zit. Hij steekt iets boven de anderen uit. Hij kijkt naar Jezus, op een manier, alsof hij zeggen wil: wat kom je me nu vertellen? Recht daarachter zit iemand aan een tafel,

waarop een enorm boek, de Schrift, ligt, waarin hij zit te lezen. Zit hij na te kijken dan wel te controleren wat de jonge en kleine Jezus zegt? Of moet je het toch anders interpreteren?
De blik van u en mij als kijker gaat eerst naar de kleine figuur in het midden, naar Jezus, dan naar de man die recht tegenover hem zit, en eindigt met de man aan de tafel die in een boek zit te lezen, de Bijbel ben je geneigd te zeggen. Waar valt het licht op? Eerst op de Schrift en dan op de kleine Jezus. Geschreven woord (OT) en gesproken woord (NT) staan op één lijn. En kijk dan nu daartussen: de enorm voldane man. Kijk, dat is wat er ook kan gebeuren, dat je die lijn die er is tussen het geschreven en het gesproken woord, dat je die onderbreekt, dat je daartussen gaat staan met je zelfvoldaanheid.
Het licht valt op de Schrift en op de jongen, maar jij staat zelf met je rug naar het licht, zodat je ook niet meer het verband tussen het een en het ander kunt zien. Het is een gevaar dat we allemaal lopen, helemaal, als we zelf het allemaal denken te weten hoe het zit, *voldaan* als we zijn van en over onze kennis.

(2) Een tweede ets van Rembrandt die ik u wil laten zien, stamt uit 1654 (**dia**). In de oudere iconografische traditie zie je Jezus steeds in het midden van het beeld, vaak op de cathedra, de leerstoel, van waaruit hij de schriftgeleerden onderwijst. Die plaats wordt hier, op deze ets, ingenomen door een opnieuw forse man, net zoals op de vorige ets, een man van enig gewicht. Hij zit voor een enorme zuil als aanduiding dat we in de tempel verblijven. Hij zit letterlijk voor de tempelzuil, maar hij staat er dan ook voor, hij representeert de tempel dan ook. Hij kijkt naar beneden, lijkt ook echt te luisteren naar wat de veel jongere knaap zegt. Ook hier maken de handen van de kleine jongeman, van Jezus, duidelijk dat hij aan het woord is. De jonge Jezus zit niet in de as van de afbeelding, op de leerstoel van het gezag, maar ernaast. Toch trekt hij alle aandacht. De mensen eromheen, staand, zittend, zelf veel ouder dan de jongen, maken allemaal de indruk ook echt naar deze jonge jongen te luisteren. Alleen op de gaanderij luisteren ze niet, ze zijn onderling in gesprek, en aan hun gezichten af te lezen belooft dat niet veel goeds.
Hoe ik dit beeld lees? Als een schoolvoorbeeld voor ons. Zo recht worden wij als kijkers er dan ook tegenover geplaatst, en de vraag is: kunnen we dat ook, net als deze mensen om deze jongen heen: echt luisteren naar wat Hij ons te zeggen heeft, ook al heb je zelf intussen ook best de nodige kennis over het leven opgedaan?

(2) Een grotere ets (van 12,5 bij 21,3 cm) stamt uit 1652 (**dia**), waar we opnieuw Jezus aan het woord zien. Jozef en Maria ontbreken geheel op dit schilderij. We zeiden het al eerder: de twaalfjarige Jezus in gesprek met de schriftgeleerden krijgt zijn perspectief door de ogen van Jozef en Maria. Wij als kijkers nemen hun plaats in. De tempelzuil ontbreekt ook in deze ets niet. Ook hier staat die precies in het midden. Waar Jezus in de allereerste ets uit 1630 *staat*, *zit* hij hier, net zoals op de vorige ets. Zo vertelt ook het bijbelverhaal: dat hij zat te midden van de leraren (v. 46). Hij zit op het randje van de stoel, op deze manier zo dicht

mogelijk komend bij de man die we op zijn rug zien met wie hij in gesprek is. Het is hier ook een echt gesprek. Er liggen geen boeken op tafel, er lijkt wel een boek op de grond te liggen, rechtsonder tegen de stoel aan. Aan tafel zitten nog twee mensen die onderzoekend, maar ook intens naar hem luisteren. Tal van mensen staan eromheen, allemaal heel verschillend, Rembrandt heeft iedereen iets eigens meegegeven. Ze staan erbij, eentje ligt er zelfs bij, alsof ze niets van zijn woorden willen missen. En dan zie je nog een aantal mensen over een muurtje hangend die ook grote aandacht voor deze jonge man hebben.

Wat iemand zegt, levert ook altijd onderling gesprek op (**dia**). Dat is een element dat je ook in de oudere iconografische traditie ziet (**dia**), Rembrandt sluit daarbij aan. Het gebeurt achter de rug van anderen, zoals zo vaak gebeurt. Het maakt je als kijker nieuwsgierig wat de één tegen de ander zegt.

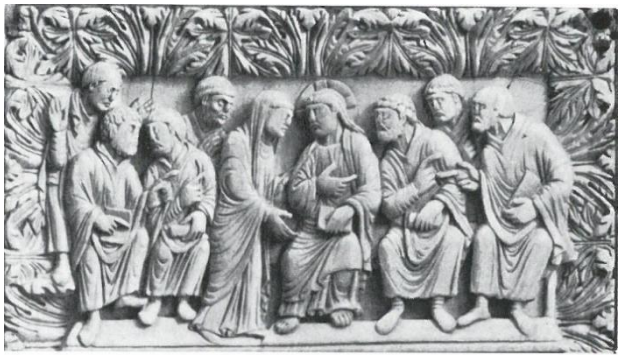

De Nashville-verklaring mag deze weken dan volop in de aandacht staan, in de krant, op de televisie en de radio, wat je hier ziet, is niet iemand die met een verklaring komt om even te vertellen hoe het zit. Er komt geen Jeruzalem-verklaring uit Jezus' mond. Wat hij doet, is: een gesprek aangaan, een gesprek van mens tot mens. Het is een gesprek waar anderen, hoe verschillend ze ook zijn, zo verschillend als een regenboog, graag en met aandacht naar luisteren, een gesprek waarin niemand buitengesloten wordt en iedereen zich aanvaard mag weten. Waar het gesprek over gaat? Over de vraag waarop je je in je leven oriënteert, Jezus vindt die oriëntatie in Hem, in God, die Hij zijn Vader noemt (net als wij Hem onze Vader noemen). Een echt kind van zijn Vader is hij!

In de Naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. Amen.

V. Literatuur

H.G. HOEKSTRA, *Rembrandt en de Bijbel: Het Nieuwe Testament. Deel I. Het Kerstevangelie*, Utrecht 1980.

K. KOK (red.), *Hem achterna: Huub Oosterhuis over Jezus*, Kampen 2010.

K. KÜNSTLE, 'Der zwölfjähriger Jesus im Tempel', in: *Ikonographie der christlichen Kunst*. Bd 1. Prinzipien, Lehre, Hilfsmotive, Offenbariungstäten, Freiburg i. Br 1928, 373-375.

V. OSTENECK, 'Zwölfjähriger Jesus im Tempel', in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Bd 4, Rome e.a. 1972, 583-590.
S. PERLOVE & L. SILVER, *Rembrandts Faith*: *Church and Temple in the Dutch Golden Age*, University Park Pennsylvania 2006.
S. RENOUARD DE BUSSIERE, *Rembrandt: Eau-fortes*, Paris 2006.
N.A. RIEMERSMA, 'Onbegrip over Jezus' eerste woorden (Lucas 2,40-52)', in: *Het Lucasevangelie onder de loep: Opbouw, stijl en theologie*, Middelburg 2018, 50-59.
G. SCHILLER, 'Der zwölfjähriger Jesus im Tempel (Lk 2,41-52)', in: *Ikonographie der christlichen Kunst*. Bd 1, Gütersloh 1966, 134-135.
C. TÜMPEL, *Rembrandt en de Bijbel: Alle etsen*, Zwolle 2006.
T. VIGNAU-WILBERG, *Rembrandt auf Papier: Werk und Wirkung*, München 2001.
G. WELLEN, *De verbeelding van het Woord. 1. De oudchristelijke wereld (200-600). Een iconografische studie*, Baarn 1999.